

KS. ZBIGNIEW WIT

Lublin

LITURGIA NAWIEDZENIA CHORYCH W ŚWIETLE POTRYDENCKICH KSIĄG LITURGICZNYCH W POLSCE (1631-1964)*

Księgi liturgiczne, zarówno rękopiśmienne jak i drukowane, stały się przedmiotem zainteresowania badaczy życia religijnego. Źródła te pozwalają prześledzić ówczesne formy sprawowania liturgii, uchwycić zachodzące zmiany i podejmowane próby adaptacji lokalnych. W dobie potrydenckiej unifikacji obrzędów ukazały się oficjalne wydania mszału, brewiarza, pontyfikału. Szczególne miejsce zajmuje wśród nich rytuał, gdyż uwzględniał on zwyczaje lokalne. Polska edycja rzymskiego *Rituale Romanum* ukazała się w Krakowie w 1631 r. W latach następnych wyszły 3 przedruki oraz ponad 100 wydań wersji skróconej. W roku 1927 opracowano na nowo rytuał polski, opierający się na jego pierwowzorze rzymskim, i do roku 1964 r. wyszło około 12 jego skrótów. Natomiast od drugiej dekady XIX w. ukazało się ponad 25 odrębnych książek *Vade mecum ad infirmos* do posługi chorym.

Wielość tych edycji i dostrzeżone zmiany stały się inspiracją głębszego potraktowania rytuału jako źródła życia liturgicznego, a szczególnie liturgicznej troski o chorych. W niniejszym omówieniu dotyczy to przede wszystkim nawiedzenia chorych przewidzianego w rytuale i jego skrótach *Vade mecum ad infirmos*.

* Badania zrealizowano w ramach projektu nr 1-0428-91-01, finansowanego w latach 1991-1994 przez KBN.

I. USTALENIA PRAWNO-PASTORALNE

Potrydencki rytuał polski z 1631 r.¹ podaje specjalny obrzęd troski o ludzi chorych pod nazwą „De visitatione et cura infirmorum”. Przetrwiał on w niezmienionej formie w przedrukach oraz w nielicznych późniejszych wydaniach aż do edycji katowickiej z 1927 r.² W przeważającej liczbie podawany był, począwszy od wileńskiego wydania z 1633 r. po ostatnie wydanie *Collectio Rituum* z 1963 r., w połączeniu z obrzędem modlitewnego wspierania umierających³. Prezentacja tego obrzędu i jego warianty w poszczególnych źródłach, jak również zmiany w nim zachodzące oraz polonizacja samego rytu, wydaje się godna zainteresowania dla badacza życia religijnego w Polsce.

II. NAWIEDZANIE CHORYCH

Nazwa obrzędu pozostaje niezmienną we wszystkich rytuałach, ale w wydawanych w XIX w. specjalnych edycjach liturgicznej troski o chorych spotyka się określenie „Preces in visitatione infirmi”⁴.

Sam obrzęd poprzedzony jest wstępem zawierającym ustalenia normatywne i pouczenia o stosownym zachowaniu kapłana udającego się z posługą duszpasterską do chorych. Troska o chorych parafian jest podstawowym zadaniem proboszcza. Na nim spoczywa obowiązek dobrowolnego ich nawiedzania i to zanim zostanie do nich wezwany. On też ma zachęcać wiernych, aby wzywali go, jeśli ktoś w parafii jest złożony niemocą, a szczególnie, gdy jest to poważna dolegliwość⁵.

¹ W niniejszym artykule zastosowano następujące skróty: Rit – Rituał; Rit 1631 – Rituał Kraków 1631; Ktce – Katowice; Kr – Kraków; Tor – Toruń, War – Warszawa, Wl – Wilno; Wr – Wrocław; Vade mecum – *Vade mecum ad infirmos*.

² Rit Kr 1631 s. 79-90; Rit Nysa 1682 s. 193-210; Rit War 1682 s. 79-91; Rit War 1733 s. 68-78; Rit War 1793 s. 137-158; Rit Wr 1891 s. 136-147; Rit Kr 1884 s. 178-191; Rit Kr 1892 s. 178-191; Rit Wl 1903 s. 111-123; Rit Ktce 1927 s. 202-215.

³ Rit 1633 s. 68-84[!] – jest to błąd paginacji. Innych źródeł nie padają, gdyż jest ich przeważająca większość.

⁴ Por. Vade mecum War 1824 s. 33-37; Vade mecum Częstochowa 1833 s. 45-51; Vade mecum War 1853 s. 34-39; Vade mecum Lublin 1894 s. 91-97; Vade mecum Kr 1925 s. 55-62; Novum vade mecum Ktce 1937 s. 36-41.

⁵ „Parochus in primis meminisse debet, non postremas esse numeris sui partes, aegrotantium curam habere: Quare cum primum noverit, quempiam ex fidelibus curae suae commissis aegrotare,

Większe parafie powinny posiadać specjalną księgę, w której zaznaczono by postawę i stan chorego, aby w odpowiednim czasie przybyć mu z pomocą⁶.

Jeśli proboszcz z ważnych powodów nie może, lub liczba chorych jest znaczna, to nawiedzać ich mają inni kapłani przebywający w parafii, a nawet mogą to czynić pobożni laicy zdolni do czynów miłości chrześcijańskiej⁷. Podczas nawiedzenia kapłan ma słowem i przykładem prowadzić do zbawienia nie tylko chorego, ale również siebie i wszystkich domowników⁸.

Szczególną opieką należy otoczyć ubogich, którzy potrzebują pomocy drugiego człowieka, jego przyjaźni i wsparcia oraz oczekują miłości i pracy duszpasterza. Jeśli zaś proboszcz jest ubogi i nie może wesprzeć chorych, to powinien zmobilizować do tego bractwa, a nawet zorganizować publiczną kolektę, aby w ten sposób zdobyć środki materialne dla potrzebujących⁹.

W trosce tej kapłan powinien starać się o dobra nadprzyrodzone chorych i prowadzić ich drogą postępu duchowego oraz bronić przed zasadzkami szatana i mieć w stałej opiece duszpasterskiej¹⁰.

non expectabit, ut ad eum vocetur; sed ultro ad illum accedat, idque non semel tantum, sed sepius, quatenus opus fuerit; horteturque parochiales suos, ut ipsum admoneat, cum aliquem in parochia sua aegrotare contigerit, praecipue si morbos gravior fuerit". (Rit 1631 s. 79-80). Dopiero edycja z r. 1964 rozciągnie tę troskę na chorych w szpitalu, jak świadczy o tym wyrażenie „sive in nosocomio”. Zasadniczą myśl pozostawia niezmienioną (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 10).

⁶ „Ad hoc iuvabit, praesertim in amplis parochiis, aegrotorum notam seu catalogum habere, ut cujusque statum et conditionem cognoscat, eorumque memoriam facilius retinere, ut illis opportune subvenire possit” (Rit 1631 s. 80). Edycja katowicka z 1964 r. poleca przechowywać tę księgę w zakrystii lub w domu księży, aby była łatwo dostępna zarówno dla proboszcza, jak i wikariuszy (por. De cura infirmorum Ktce 1964 s. 10).

⁷ „Quod si parochus legitime impeditus, infirmorum, ut quando plures sunt visitationi interdum vacare non potest, id praestandum curabit per alios sacerdotes, si quos habet in parochia sua, aut saltem per laicos homines pios, ut christiana charitate praeditos” (Rit 1631 s. 80). Wydanie z 1964 r. sugeruje w tym miejscu, aby liczni kapłani odwiedzali chorych, aby mieli możliwość wyboru spowiedników, a nie ogranicza tego obowiązku jedynie do zadań proboszcza: „Nihilominus valde commendatur, ut animarum curam habentes mutuos interdum visitent paenitentes in eorum infirmitate, ut aegroti habeant copiam confessarii” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 10).

⁸ „Aegrotos visitans, ea qua Sacerdotes Domini decet honestate et gravitate se habeat, ut non aegris solum, sed sibi et domesticis verbo et exemplo prosit ad salutem” (Rit 1631 s. 80).

⁹ „Eorum vero praecipuam curam geret, qui humanis auxiliis destituti, benigni ac providi pastoris charitatem et operam requirunt. Quibus si non potest ipse succurrere de suo, et eleemosynas illis, prout debet si facultas suppetit, erogare quantum fieri potest, sive per charitatis, vel alterius nominis confraternitatem, si in ea civitate vel loco fuerit; sive per privatas, sive per publicas collectas, et eleemosynas illorum necessitatibus succurrendum curabit” (Rit 1631 s. 80). Podręcznik do chorych z r. 1964 pomija wspomnienie o bractwach, ale zachowuje tę samą myśl o zorganizowaniu kolekty dla potrzebujących (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 10).

¹⁰ „Inprimis autem spiritualement aegrotantium curam suscipiat, omnemque diligentiam in eo ponat, ut in vita salutis eos dirigat, atque a diabolicis insidiis salutarium adiumentorum praesidio defendat, ac tuteatur” (Rit. 1631 s. 80). Wydanie katowickie z 1964 r. pomija końcową część

Kapłan ma przygotować się do spotkania z chorymi. Dlatego powinien odnaleźć odpowiednie świadectwa z życia świętych, zdolne pocieszyć, pobudzić i umocnić cierpiącego. Ma go też napominać, aby całą nadzieję złożył w Bogu, za grzechy żałował, o miłosierdzie Boże błagał, a dolegliwości i słabości choroby znosił cierpliwie, jako ojcowskie nawiedzenie Boga, aby wierzył w swoje zbawienie oraz lepiej uporządkował swoje życie i obyczaje¹¹.

Główny nacisk należy jednak położyć na spowiedź sakramentalną. Ona powinna mieć miejsce przed wezwaniem lekarza. Kapłan ma także roztropnie i z miłością zachęcić chorego do spowiedzi generalnej¹². Duszpasterz ma czuwać, aby ktoś nie polecał, ani też nie stosował takich środków dla uzyskania zdrowia, które mogłyby przynieść szkodę duszy¹³.

Skoro zaś takie niebezpieczeństwo nadal zagraża choremu, duszpasterz ma go napomnieć, aby nie pozwolił się zwieść przebiegłości szatana, obietnicom lekarzy, pochlebstwom krewnych i przyjaciół, ale przyjął bogobojnie sakramenty św., gdy jeszcze jest przy zdrowych zmysłach. Wielu bowiem, z powodu zgubnego ich odkładania, zostało doprowadzonych do wiecznego potępienia, a obecnie do tego samego zmierzają pokusy zwodniczego szatana¹⁴.

zdania mówiącą o niebezpieczeństwie pokus szatana (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 10).

¹¹ „Accedat autem ad aegrotum ita paratus, ut in promptu habet argumenta ad persuadendum apta; ac praesertim Sanctorum exempla, quae plurimum valent, quibus eum in Domino cosoletur, excitet, ac recreet. Horteturque, ut omnem spem suam in Deo ponat, peccatorum suorum poeniteat; divinam misericordiam imploret. et infirmitatis poenas tanquam paternam Dei visitationem patienter ferat, et ad salutem suam provenisse credat, ut vitam moresque suos melius instituat” (Rit 1631 s. 80). Księga katowicka natomiast podkreśla przede wszystkim zbawczą moc ewangelii, która jest zdolna pocieszyć chorego. W końcowej części poleca z wiarą przyjąć doświadczenie choroby i ofiarować je Bogu w intencjach Kościoła: „Quapropter in promptu habeat salutifera Evangelii verba [...]. Moneat etiam infirmum ut morbum suum grato animo de manu Dei accipiat et dolores suos pro permagnis Ecclesiae necessitatibus Deo offerat” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 11).

¹² „Deinde qua par est prudentia et charitate, hominem ad sacram Confessionem inducat, et confitentem audiat, etiamsi velit totius vitae peccata confiteri; ac si opus fuerit, tam infirmo, quam eius familiaribus, vel propinquis in memoriam revocet, quod Lateranensis Concilii, ac plurimum Summorum Pontificum decretis cavetur sub gravibus poenis, ne medici ultra tertiam vicem aegrotos visitent, nisi prius ipsis certo constet, illos Confessionis Sacramento rite expiatis esse” (Rit 1631 s. 80). Już Rytuał warmiński z 1873 r., a później Rytuał katowicki z 1927 r., a za nim edycja z 1964 r. pomijają cały passus od słów „ac si opus fuerit” aż do końca (por. Rit War 1873 s. 160; Rit Ktce 1927 s. 203; De cura infirmorum Ktce 1964 s. 11).

¹³ „Illud praeterea diligenter servari curabit, ne quis pro corporali salute aliquid aegroti suadeat, vel adhibeat; quod in detrimentum animae convertatur” (Rit 1631 s. 80).

¹⁴ „Ubi vero periculum immineat, Parochus monebit aegrotum, ne demonum astutia, neque medicorum pollicitationibus, neque propinquorum, aut amicorum blanditiis, se ullo modo decipiat, quominus ea, quae ad animae salutem pertinent opportune procuret, et qua par est devotione et celeritate, sancta sacramenta, dum sana mens est, integreque sensus, religiose suscipiat, citra

Wprowadzenie zachęca do nadziei, gdy nie można nakłonić chorego do spowiedzi i to mimo napomnień kapłana, rodziny i przyjaciół. Dopóki bowiem żyje, trzeba mu często przytaczać różne budujące napomnienia, przedstawiać utratę wiecznego zbawienia i karę wieczną po śmierci, a także wskazywać na niezmiernie miłosierdzie Boga, które mogłoby chorego doprowadzić do pokuty. W tym przypadku mają też być odmawiane modlitwy tak publiczne, jak i prywatne na uproszenie dla niego łaski zbawienia¹⁵. Duszpasterz ma zobaczyć, na jakie potężne pokusy i błędne opinie narażony jest chory i stosownie do tego ma roztropnie podjąć środki zaradcze¹⁶.

Rytuał zaleca umieścić w pobliżu chorego święte obrazy, aby mógł na nie spoglądać. Przede wszystkim dotyczy to ikony Pana Jezusa ukrzyżowanego, Najświętszej Maryi Panny oraz świętego, którego chory szczególnie czci. W pobliżu należy również zostawić naczynie z wodą święconą, aby mógł się nią często pokrapiać¹⁷.

Można także zaproponować choremu, jeśli kondycja na to pozwala, krótkie modlitwy i akty strzeliste, które naprowadzają ku Bogu. Szczególnie zalecane są wersety psalmów, Modlitwa Pańska, Pozdrowienie Anielskie, wyznanie wiary oraz rozważanie Męki Pańskiej, a także przykłady z życia świętych, ich męczeństwo oraz chwałę wieczną, jakiej zażywają. Rubryki zalecają jednak ostrożność, gdyż praktyki te mają przynieść choremu ulgę, a w żadnym przypadku nie mogą one stać się ciężarem¹⁸.

fallacem illam ac perniciosam procrastinationem, quae plurimos ad aeterna supplicia perduxit, in diesque fallente diabolo, perducit" (Rit 1631 s. 81). Księga katowicka z 1964 r. pomija cały fragment o niebezpieczeństwie odkładania spowiedzi i mówi, by chory przyjął sakramenty św., gdy jeszcze jest przy zdrowych zmysłach (por. *De cura infirmorum Ktce 1964 s. 11*).

¹⁵ „*Quodsi aeger aliquis hortationibus ac monitis sacerdotum, vel amicorum, et domesticorum consiliis adduci non potest, ut velit peccata sua confiteri, tunc non omnino desperanda res est; sed quamdiu ille vivit, repetendae sunt frequentes, variae et efficaces sacerdotum, et aliorum piorum hominum exhortationes; propendaeque aeternae salutis damna et sempiternae mortis supplicia; ostendendaque immensa Dei misericordia, eum ad poenitentiam provocantis, ad ignoscendum paratissimi. Adhibendae sunt etiam tum private, tum publicae ad Deum preces, ad divinam gratiam impetrandam salute miseri decumbentis*" (Rit 1631 s. 81). Wydanie katowickie z 1964 r. skraca ten pastoralny wymóg i ogranicza go jedynie do ogólnego stwierdzenia potrzeby modlitwy w intencji chorego odkładającego spowiedź (por. *De cura infirmorum Ktce 1964 s. 11*).

¹⁶ „*Videbit denique sacerdos, quibus potissimum tentationibus, aut pravis opinionibus aeger sit subiectus, eique, prout opus fuerit, apta remedia prudenter adhibebit*" (Rit. 1631 s. 81; Rit Ktce s. 203-204).

¹⁷ „*Sacras imagines Christi Domini crucifixi, beatae Mariae Virginis, et Sancti, quem aeger praecipue veneratur, ab oculis eius curabit. Vasculum item adsit aquae benedictae, qua frequenter aspergatur*" (Rit 1631 s. 81; Rit Ktce 1927 s. 204).

¹⁸ *Proponet etiam aegrotanti, prout eius conditio feret, aliqua breves orationes, et pias mentis ad Deum excitationes, praesertim versiculos e Psalmorum libro, vel Orationem Dominicam, et*

Należy również pocieszyć chorego zapewnieniem pamięci podczas Najświętszej Ofiary i w czasie modlitw, do czego należy zachęcić także innych wiernych¹⁹.

Godną podkreślenia jest uwaga, która podaje, że w przypadku poważnej dolegliwości lub niebezpieczeństwa śmierci, należy chorego nakłaniać, aby będąc przy zdrowych zmysłach uporządkował wszystkie swoje sprawy i sporządził testament. Jeśli natomiast ma cudzą własność to powinien ją zwrócić. Może również dla swojego zbawienia przeznaczyć coś na pobożne cele, jednak należy przy tym unikać wszelkich przejawów chciwości²⁰.

Po wyzdrowieniu, chory powinien przede wszystkim udać się do kościoła, aby podziękować Panu Bogu za odzyskane zdrowie i pobożnie przyjąć Komunię św. oraz prowadzić lepsze życie²¹.

Powyższe ustalenia pozostały niezmienione, poza nieistotnymi sformułowaniami słownymi, aż po wydanie *Rytułu katowickiego* z 1927 r. Jedyną nowością jest numeracja od 1 do 17 poszczególnych wskazań pastoralnych. Natomiast *De cura infirmorum* z 1964 r. zamieszczając na początku „Praenotanda pastoralia de cura infirmorum” podaje tę samą liczbę wskazań pastoralnych, ale wprowadza już nieznaczne zmiany, które zostały zaznaczone przy ich omawianiu.

Salutationem Angelicam, Symbolum fidei, vel passionis Domini nostri meditationem, et Sanctorum martyria et exempla, ac coelestis gloriae beatitudinem. Haec tamen opportune et discrete suggerantur, ne aegroto molestia, sed levamen afferatur” (Rit 1631 s. 81, Rit Ktce 1927 s. 204). Księga dla chorych z roku 1964 zachowuje to samo brzmienie, ale opuszcza fragment mówiący o rozważaniu Męki Pańskiej oraz o przykładach z życia świętych (por. *De cura infirmorum* Ktce 1964 s. 11).

¹⁹ „Consoletur infirmum dicens, se pro eo in Missae sacrificio, et aliis precibus oraturum, curaturumque, ut alii itidem pro eo faciant, idque re ipsa praestabit” (Rit 1631 s. 81; Rit Ktce 1927 s. 204). Katowicka księga chorych z r. 1964 podkreśla znaczenie mszy św. dodanym wyrażeniem „ut in Memento vivorum alii itidem pro eo faciant” (*De cura infirmorum* Ktce 1964 s. 12).

²⁰ „Si morbus gravior, vel cum periculo fuerit, aegroto suadeat, ut dum integra mente est, rem suam omnem recte constituat, et testamentum faciat; si quid habet alienum, restituat; et ad remedium animae suae pro facultatibus, quod in Domino ei placuerit, disponat: sed haec suggerendo, omnis avaritiae nota caveatur” (Rit 1631 s. 81; Rit Ktce 1927 s. 204). Opuszczone passusy „vel cum periculo fuerit” i „ad remedium animae suae” edycji katowickiej z 1964 r. nie wpływają na zmianę zasadniczego brzmienia tego polecenia (*De cura infirmorum* Ktce 1964 s. 12).

²¹ „Hortetur denique, ut si convaluerit, ante omnia ad Ecclesiam veniat, ubi Deo gratias agat de restitua valetudine, ut sacram Communionem pie suscipiat; ac deinceps meliorem vitae disciplinam teneat” (Rituale 1631 s. 81; Rit Ktce 1927 s. 204). Księga katowicka z 1964 r. opuszcza jedynie fragment „ut sacram Communionem pie suscipiat” (*De cura infirmorum* Ktce 1964 s. 12).

III. OBRZĘD

Modlitwy tego obrzędu podane są fakultatywnie. Mogą one być odmówione w całości lub tylko w części, jeśli na to będzie wskazywał stan chorego. Przy wejściu do domu kapłan pozdrowia zebranych znanym „Pax huic domui”, a następnie pokrapia łóżko, mieszkanie odmawiając „Asperges me”. Może też odmówić jeden z czterech psalmów pokutnych lub Ps 91(90) „Qui habitat in adiutorio”²². Rozbudowane wersety rozpoczynały się tradycyjnym „Kyrie eleison” i były identyczne jak rozbudowane wersety sakramentu namaszczenia chorych²³, „Pater noster, a potem kapłan recytował:

„V. Salvum fac servum tuum. R. Deus meus sperantem in te.

V. Mitte Dominum auxilium de sancto. R. Et de Sion tuere eum.

V. Nihil proficiat inimicus in eo. R. Et filius iniquitatis non apponat nocere ei.

V. Esto ei Domine turris fortitudinis. R. A facie inimici.

V. Dominus opem ferat illi. R. Super lectum doloris eius.

V. Domine exaudi etc. V. Dominus vobiscum etc.”²⁴.

Modlitwa, która po tym następowała składała się z trzech części pod jednym zakończeniem: „Deus cui proprium – Boże, który zawsze litujesz się i przebaczasz”²⁵. Jest ona skierowana do Boga Ojca, aby dzięki miłosierdziu

²² „Sequentes preces omnes, vel ex parte, prout tempus et aegrotuorum conditio feret, pro arbitrio Sacerdotis dici, vel omitti possunt. Sacerdos igitur infirmi cubiculum ingressus, primum dicat: [...] Mox infirmum et lectulum ejus et cubiculum aspergat Aqua benedicta, dicens Antiphonam: [...]. Deinde erga infirmum officium suum praestet, ut supra dictum est. Quo praestito, vel antequam discedat, dicere poterit supra infirmum aliquem Psalmum ex quatuor prioribus Poenentialibus” (Rituale 1631 s. 82). Chodzi tutaj o Ps 6 „Domine, ne in furore tuo”, Ps 32(31) „Beati quorum remissae sunt iniquitates”, Ps 38(37) „Domine ne in furore tuo” oraz Ps 51(52) „Miserere mei Deus”.

²³ Tylko niektóre księgi uwzględniają zmianę rodzaju, gdy chodzi o kobiety i podają formę żeńską w nawiasie (por. Rit War 1873 s. 162).

²⁴ Rytuał pelpliński z roku 1850 podaje cały obrzęd zarówno w wersji niemieckiej, jak i polskiej. W tym miejscu podajemy wersety wstępne w tłumaczeniu polskim: „V. Uzdrów sługę twego (służebnicę twoją)! R. Boże mój, w Tobie ufającego (ufającą)! V. Ześlij mu (jej) pomoc z miejsca Twego świętego! R. A z Syonu racz go (ją) bronić! V. Niechaj nic nie zyska na nim (jej) nieprzyjaciel! V. A syn nieprawości niech mu (jej) nie śmie szkodzić! V. Bądź mu, (jej) Panie, wieżą mocną! R. Od twarzy nieprzyjaciela! V. Stań mu (jej) się pociechą, Panie! R. Na łożu boleści jego (jej)! V. Panie, racz wysłuchać modlitwę moją! V. A wołanie moje itd.” (Rituale Culmense 1850 s. 122; Collectio Rituum Ktce 1963 s. 102-103).

²⁵ „Boże, którego własnością jest zmiłować się zawsze i przepuszczać, przyjmij prośby nasze: aby nas i tego sługę Twego (tę służebnicę Twoją), których grzechy krępują, Miłosierdzie dobrotliwosci Twojej łaskawie rozwiązało.

swemu, wyzwolił tego chorego i wszystkich obecnych z grzechu oraz obdarzył go zdrowiem. Trzecia część odwołuje się do pośrednictwa Najświętszej Maryi Panny w uwolnieniu od doczesnych utrapień i osiągnięcia wiecznej radości. Prawie wszystkie księgi XIX w. zawierające ten obrzęd dodawały po pierwszej części tej oracji jeszcze modlitwę „Respice, Domine – Wejrzyj, prosimy Cię, Panie”²⁶ znaną z obrzędu namaszczenia chorych oraz „Omnipotens sempiternus Deus – Wszechmogący wieczny Boże wejrzyj”²⁷, która dalej będzie omówiona²⁸.

Benedykcja „Benedictio Dei omnipotenti” i pokropienie wodą święconą kończyło obrzęd. Dopiero w roku 1937 ukazał się w Katowicach rytuał, który zostawiając łacińskie rubryki podawał ten obrzęd w języku polskim²⁹, gdy tymczasem rytuał warmiński już w 1800 r., a za nim w roku 1873, jak i rytuał pelpliński z 1850 r. podały go w języku niemieckim³⁰.

Rytuał piotrkowski podaje także dalszą część nawiedzenia chorych obejmującą psalmy, czytania i modlitwy, które kapłan może odmówić, jeśli uzna to za stosowne, lub chory będzie o to pobożnie prosił³¹. Rozpoczął je psalm 6 „Ne in furore tuo”, a po wezwaniach wstępnych odczytywano fragment Ewangelii św. Mateusza (8,5-13) o uzdrowieniu, dzięki wierze, sługi setnika z Kafarnaum. Rubryka podaje, że ilekroć kapłan czytający Ewangelię uczyni znak krzyża na czole ustach i piersi, ma to samo zrobić również choremu mężczyźnie, jeśli on sam nie jest do tego zdolny. W przypadku chorej, a osłabionej

Boże! słabości ludzkiej szczególniejszy lekarzu, okaż moc ramienia Twojego nad schorzałym sługą Twoim (schorzałą służebnicą Twoją), aby mocą Miłosierdzia Twego wsparty (wsparta), zastąpił (zastąpiła) w kościele Twoim świętym ocalony (ocalona) się stawić.

Prosiemy Cię, Boże! pozwól temu słudze Twojemu (tej służebnicy Twojej) trwałem zdrowiem duszy i ciała się cieszyć: a za wielowładną przyczyną błogostawionej Maryi zawsze Panny wyzwól go (ją) od niniejszego smutku i daj używać wiecznej szczęśliwości. Przez Chrystusa Pana naszego. R. Amen” (Rit Culmense 1850 s. 122; Collectio Rituum Ktce 1963 s. 103-104).

²⁶ „Wejrzyj, prosimy Cię, Panie, na sługę Swego (służebnicę swoją) N., osłabionego (ną) przez chorobę ciała, i pokrzep duszę, którą stworzyłeś, aby ten chory (ta chora), ciężkim doświadczeniem oczyszczony (a), Tobie przypisywał swoje wyzdrowienie” (Collectio Rituum Ktce 1963 s. 99).

²⁷ „Wszechmogący wieczny Boże, wejrzyj łaskawie na słabość swojego sługi (swojej służebnicy) i broń go (ją) prawicą Swego Majestatu” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 19).

²⁸ Por. Rit War 1806 s. 145. Piszącemu udało się stwierdzić, że jedynie następujące rytuały nie podawały tych modlitw: Rit Wl 1836; Rit Kr 1836; Rit War 1873; Rit Kr 1892; Rit Wr 1893, a także wszystkie edycje XX w. z wyjątkiem Vade mecum Wl 1905.

²⁹ Por. *De visitatione et cura infirmorum. Rituale parvum* Katowice 1937 s. 35-38.

³⁰ Rit War 1873 s.159-164; Rit Culmense 1850 s. 115-121.

³¹ „Qui sequuntur Psalmi et Evangelia cum precibus, pro temporis etiam opportunitate, et aegrotantium pio desiderio, sacerdotis arbitrio dici poterunt” (Rit 1631 s. 83; Rit Ktce 1927 s. 206).

niewiasty, ma tę czynność wykonać inna kobieta³². Po Ewangelii następowała oracja: „Omnipotens sempiternus Deus – Wszechmogący wieczny Boże”³³, która jest prośbą skierowaną do Boga Ojca, aby tego chorego obdarzył zdrowiem i by mógł on potem złożyć w kościele dziękczynienie za otrzymane zdrowie.

W dalszej kolejności kapłan recytował psalm 15 „*Conserva me Domine*”. Po nim odczytywał Ewangelię św. Marka (16,15-18), która zawiera polecenie Chrystusa Pana głoszenia całemu światu Dobrej Nowiny i uzdrawiania chorych przez włożenie rąk. Modlitwa: „*Virtutum coelestium – Władz niebieskich Boże*”³⁴ ukazuje moc Bożego słowa, które może usunąć wszelką chorobę i słabość, a choremu przywrócić zdrowie.

Następnie celebrans recytował psalm 19 „*Exaudiat te Dominus*”. Odczytywał opis uzdrowienia matki żony św. Piotra z Ewangelii św. Łukasza (4, 38-40) i odmawiał modlitwę: „*Domine sanctae, Pater omnipotens – Panie i Ojczy święty*”, prosząc Boga Wszechmogącego o powrót do pierwotnego zdrowia³⁵. Po czym kapłan odmawiał psalm 86(85) „*Inclina Domine aurem tuam*”. Odczytywał opis uzdrowienia chromego przy sadzawce Owczej z Ewangelii św. Jana (5, 1-14), a po niej znaną orację: „*Respice, Domine, famulum tuum – „Wejrzyj prosimy Cię Boże*”, znaną z obrzędu namaszczenia chorych.

W dalszej części kapłan recytował psalm 91(90) „*Qui habitat in adiutorio, a po nim modlitwę: „Omnipotens sempiternus Deus, infirmitatem – Wszechmogący*

³² „*Dum Sacerdos dicit Sequentia sancti etc., faciat signum crucis de more super se in fronte, ore et pectore, similiter super infirmum, si sit masculum, et si ob infirmitatem non possit se signare. Si autem sit femina, dum Sacerdos se signat, illa per semetipsam in locis praedictis se signet, si potest: si vero non potest, alia mulier eam signet: et hoc idem in sequentibus Evangeliiis servetur*” (Rit 1631 s. 83; Rit Ktce 1927 s. 206).

³³ „*Wszechmogący wieczny Boże, uszczęśliwienie nieograniczone Miłośników Twoich, wysłuchaj nas wzywających pomocy Miłosierdzia Twego dla tego sługi Twego (tej chorej służebnicy Twojej), aby po odzyskanym zdrowiu mógł (mogła) za nie w kościele Twoim Tobie dzięki składać. Przez Chrystusa Pana naszego. R. Amen*” (Rit Culmense 1850 s. 123; De cura infirmorum Ktce 1964 s. 17).

³⁴ „*Władz niebieskich Boże, oddalający mocą rozkazu Twojego wszelkie słabości i choroby zagrażające lub dokuczające ciałom ludzkim, przybądź miłościwie na pomoc temu słudze Twojemu (tej służebnicy Twojej), aby wkrótce zdrowiem pocieszony (pocieszona) błogosławił i uwielbiał (błogosławiła i uwielbiała) imię Twoje święte, gdy go (ją) choroba opuści, i znowu nowe odzyska siły. Przez Chrystusa Pana naszego. R. Amen*” (Rit Culmense 1850 s. 125; De cura infirmorum Ktce 1964 s. 17).

³⁵ „*Panie i Ojczy Święty, wszechmogący i wieczny Boże, który mocą czcigodnych łask Twoich słabości ludzkie leczysz, aby ciało i duch nasz przez te zbawienne środki miłosierdzia Twego orzeźwione zostały, wejrzyj miłościwie na tego sługę Twego (tę służebnicę Twoją) N. aby, gdy go (ją) wszelka słabość choroby cielesnej opuści, uzdrowiony (uzdrowiona) doskonale dobrodziejstwem dawnego zdrowia się cieszył (cieszyła). Przez Chrystusa Pana naszego. Amen*” (Rit Culmense 1850 s. 126).

wieczny Boże”³⁶, aby Bóg wyciągniętą prawicą bronił tego chorego. Teraz kapłan kładł rękę na głowę chorego i odmawiał błogosławieństwo „Super aegros manus imponat – Na chorych będą kłaść ręce”³⁷. Na zakończenie odczytywał jeszcze prolog ewangelii św. Jana i udzielał zwykłego błogosławieństwa „Benedictio Dei omnipotentis” oraz tradycyjnie pokrapiał wodą święconą. Ostatnia rubryka wyjaśnia, że jeśli jest wielu chorych, to w modlitwach należy używać liczby mnogiej³⁸.

W roku 1964 został wydany na polecenie Konferencji Episkopatu Polski podręcznik dla chorych *De cura infirmorum secundum Rituale Romanum Ecclesiae accomodatum*. Zamieszczone na początku „Wskazania liturgiczne Episkopatu dotyczące obrzędów liturgicznych przy łożu chorych” przypominają w punkcie „Odwiedzanie chorych” o ich częstym odwiedzaniu przez kapłana. Jest to bowiem ich najważniejszy obowiązek duszpasterski. Do dyspozycji kapłana przewidziano kilka formuł błogosławieństwa. Można było także odczytać Ewangelię z ostatniej niedzieli lub liturgii dnia oraz odmówić odpowiednią modlitwę. Księga ta zaleca, by chorym często udzielać specjalnego błogosławieństwa, przewidzianego w rytuale pod ogólnym tytułem „De visitatione infirmorum”, i podaje tam cztery benedykcje³⁹. Zaznacza jednak, że w czasie nabożeństwa dla chorych należy posłużyć się formułą uroczystego błogosławieństwa⁴⁰.

Według tego źródła cały obrzęd sprawowany był w języku polskim, a jedynie rubryki pozostały po łacinie. Antyfona przy wstępnym pokropieniu pomijała jednak werset „Chwała Ojcu”. Pierwsza wersja składała się z psalmu 6 i omówionego wyżej opisu uzdrowienia sługi setnika (Mt 8,5-13), „Kyrie eleison”, zachęty „W intencji chorego (chorej) odmówmy wspólnie modlitwę, której nauczył nas Pan nasz Jezus Chrystus”⁴¹, wspólnej recytacji „Ojciec nasz”⁴² i po-

³⁶ „Wszchemogący wieczny Boże, wejrzyj łaskawie na słabość swojego sługi (swojej służebnicy) i broń go (ją) prawicą Swego Majestatu. Przez Chrystusa Pana naszego” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 19).

³⁷ „Completa oratione ultima, Sacerdos imponit dexteram manum super caput infirmi, et dicit: (Rit 1631 s. 89).

³⁸ „Si fuerint plures infirmi in eodem cubiculo vel loco, Preces et orationes praedictae dicantur super eos in numero plurali. Quae omnia etiam poterunt, arbitrio Sacerdotis breviora fieri” (Tamże s. 90).

³⁹ Są to „Benedictio puerorum aegrotantium”; „Benedictio adulti aegrotantium”; „Eodem benedictio pro pluribus infirmis”; Sollemnis benedictio aegrotorum” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 13-46).

⁴⁰ Tamże s. 8.

⁴¹ Tamże s. 15.

⁴² „Et omnes simul recitant Orationem Dominicam” (Collectio Rituum Ktce 1963 s. 102; De cura infirmorum Ktce 1964 s. 16).

czątkowych wezwań podanych wyżej wraz z omówioną już modlitwą: „Boże, który zawsze litujesz się”; „Boże, niezrównana ostojo”; „Prosimy Cię, Panie Boże”. Natomiast jako fakultatywne zaproponowano znane już z wcześniejszych obrzędów: „Wszchemogący wieczny Boże, wiekuiste zbawienie”; „Boże potęg niebieskich”; „Panie, miłosierny Pocieszycielu wiernych”;⁴³ „Wejrzyj, prosimy Cię, Panie” i „Panie, Ojcze Święty, wszchemogący, wieczny Boże” z zakończenia obrzędu namaszczenia chorych⁴⁴ oraz cytowaną wyżej orację „Wszchemogący wieczny Boże, wejrzyj łaskawie”.

Końcowe błogosławieństwo obejmowało nałożenie ręki na głowę chorego podczas modlitwy „Na chorych będą kłaść ręce” oraz samej benedykcji „Błogosławieństwo Boga wszchemogącego”. Następne cztery wersje mają identyczny schemat, a psalmy i modlitwy zaczerpnięte zostały z obrzędu podanego w *Rytuale piotrkowskim*. Różnica dotyczy tylko ostatniej wersji, gdyż zamiast prologu Ewangelii św. Jana zamieszczono opis uzdrowienia córki matki Kananejki (Mt 15,21-28). Końcowa rubryka podaje, że kapłan może również wziąć perykopę ewangeliczną i orację z przypadającego okresu liturgicznego⁴⁵. Natomiast dalsza część obejmująca modlitwę i końcowe błogosławieństwo nie ulegała zmianie, chociaż zezwalano na fakultatywny wybór zaproponowanej oracji.

Analizując powyższy obrzęd nawiedzenia chorych należy stwierdzić, iż zawiera on dotychczasowe modlitwy *Rytuału piotrkowskiego*, a jedyną innowacją jest podział na pięć odrębnych rytów składających się ze znanych już psalmów, perykop ewangelicznych i modlitw. Natomiast nowością są pobożne westchnienia, które kapłan może zaproponować choremu do modlitwy. Zaczerpnięte one zostały z psalmów (15), Ewangelii (13), oraz innych ksiąg biblij-

⁴³ „Panie, miłosierny Pocieszycielu wiernych, prosimy niezmierną dobroć Twoją: racz przez pokorne przyjscie nasze, tak nawiedzić sługę Swego (służebnicę Swoją) na łożu boleści, jak nawiedziłeś Świekrę Szymona. Przybądź mu (jej), Panie łaskawie na pomoc, aby odzyskał (a) na nowo swe zdrowie i w Kościele Twoim składał (a) Ci dzięki. Który żyjesz i królujesz Bóg na wieki wieków. R. Amen” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 18).

⁴⁴ „Panie, Ojcze Święty, wszchemogący, wieczny Boże, który zlewając łaskę swego błogosławieństwa na chore ciała z nieprzebraną dobrocią ojcowską strzeżesz Swoich stworzeń, przybądź łaskawie z pomocą na wezwanie Twego imienia. Uwolnij sługę Swego (służebnicę Swoją) od choroby i obdarz go (ją) zdrowiem. Podźwignij go (ją) Swoją prawicą, utwierdź mocą, ochraniaj potęgą i przywróć go (ją) Kościołowi Swojemu w stanie upragnionej pełni sił. Przez Chrystusa Pana naszego. R. Amen” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 18; Collectio Rituum 1963 s. 99-100).

⁴⁵ „Sacerdos adhibere potest etiam Evangelium et orationem temporis liturgico congrua” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 27).

nych⁴⁶. Po nich zaś zamieszczone zostały różne modlitwy, które chorzy mogą dowolnie odmawiać⁴⁷.

Prócz wyżej omówionego obrzędu, w skróconych edycjach rytuału, znajduje się inny, zatytułowany „De visitatione infirmorum”, umieszczany czasami pod ogólnym nagłówkiem stronicowym „Modus visitandi infirmos” i jest kompilacją „Modus iuvandi morientes”⁴⁸ oraz omówionego wyżej „De visitatione et cura infirmorum”⁴⁹. Zamieszczamy go również w tym miejscu, gdyż rubryki wstępne przemawiają za takim omówieniem. Podane ustalenia pastoralne mają charakter optatywny. Odbiegają wprawdzie w znacznej części od poprzednich, ale zachowują główne założenia. Uważają wszakże odwiedzanie chorego za główne zadanie duszpasterza. Ma on całą uwagę położyć na to, aby doprowadzić go na drogę zbawienia i uwolnić od zasadzek szatańskich. Dlatego niech poradzi choremu, aby jeszcze będąc przy zdrowych zmysłach sprawy swoje ułożył należycie i testament sporządził, a jeśliby posiadał cudzą rzecz niech zwróci właścicielowi. Sugestie te zgodne są z wyżej już podanymi wymogami.

Duszpasterz ma zachęcić chorego, aby często, dopóki jest przy zdrowych zmysłach, wzbudzał akty wiary, nadziei i miłości oraz innych cnót. Ma go także pouczyć, aby wierzył we wszystkie prawdy wiary podawane w Kościele; aby całą nadzieję złożył w Chrystusie Panu, który jest pełen miłosierdzia oraz powierzył swoje życie wieczne zasługom Jego zbawczej męki i wstawiennictwu Najświętszej Maryi Panny wraz z wszystkimi świętymi; aby całym sercem miłował i jeszcze bardziej pragnął miłować Pana Boga tą miłością, jaką miłują Go święci i wszyscy zbawieni.

Duszpasterz ma pobudzić chorego, aby z całego serca żałował za wszystkie grzechy popełnione przeciw Bogu i bliźniemu, aby przebaczył wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób byli mu uciążliwi lub nieżyczliwi, a także prosił o przebaczenie tych, których obraził słowem lub czynem. Natomiast cierpienia i lęki śmierci znosił cierpliwie ze względu na Boga, jako zadośćuczynienie za swoje grzechy, a jeśli Bóg obdarzy go zdrowiem to niech przyrzeknie wobec dorosłych, że zaprzestanie na przyszłość swoich grzechów i będzie zachowywał Jego przykazania. Na koniec ma również zachęcić chorego, aby w okresach

⁴⁶ „Piae invocationes. Sacerdos proponens aegrotanti aliquas breves orationes et pias ad Deum excitationes potest suggerere ut aegrotus hunc in modum oret”. Zostały one zatytułowane: „Fides, Spes; Caritas; Paenitentia; Divinae voluntatis conformitas; Desiderium Dei; Ad sanitatem petendam; Gratiarum actio” (De cura infirmorum Ktce 1964 s. 28-30).

⁴⁷ „Orationes ab aegrotis recitandae” (tamże s. 31-33).

⁴⁸ Por. Rit 1631 s. 90-92; Rit Wl 1872 s. 136-138; Rit Warmia 1873 s.164-166; Rit Kr 1892 s. 192-193; Rit Wl 1903 s. 124-126; Rit Kat 1927 s.215-217.

⁴⁹ Rit Kr 1743 s. 54-58; Rit Połock 1802 s. 55-59.

świadomości, gdy tylko może, prosił z całego serca o zbawienie⁵⁰. Akty strzeżone podane po łacinie zostały w rytuale pelplińskim z 1850 r. oraz wileńskim z 1872 r. i 1903 r., zamieszczone także w języku polskim⁵¹. Zaczepnięte one zostały zarówno z Biblii, jak i z liturgii: „Zmiłuj się nade mną Boże według wielkiego miłosierdzia Twego (por. Ps. 51(50));

W tobie Panie nadzieję miałem, niech nie będę zawstydzony na wieki. (Te Deum);

W ręce Twoje Panie polecam ducha mego, odkupiłeś mnie Panie Boże prawdy. (Responsorium Kompleta);

Boże wejrzyj ku wspomózeniu memu; Panie pospiesz ku ratunkowi memu, (Ps 70(69));

Bądź mi Panie Bogiem obrońcą;

Boże, bądź miłościw mnie grzesznemu (por. Łk 18,13);

Najsłodszy Panie Jezu Chryste! proszę Cię przez moc Najświętszej Męki Twojej, przyjmij mnie w liczbę wybranych Twoich;

Panie Jezu Chryste przyjmij ducha mego;

O Maryjo! Matko Łaski, Matko Miłosierdzia, Ty mnie od nieprzyjaciela broń i w godzinę śmierci przyjmij;

Święty Aniele Boży, ty mnie strzeż;

Święci Aniołowie i wszyscy święci, wy się za mną przyczyniajcie i na pomoc mi przybądźcie”

Godną podkreślenia jest uwaga, że kapłan może również w języku narodowym podsuwać, zwłaszcza umierającemu, nie tylko te, ale również inne akty pobożne⁵². Natomiast w późniejszych wydaniach, krakowskim z 1892 r. i katowickim z 1927 r., spotykamy się znów z całkowitą latynizacją tego rytu. Obrzęd ten był stosowany również w sytuacjach zejścia z tego świata, jak na to wskazuje wyrażenie „antequam discedat” rubryki mówiącej, że kapłan może jeszcze odmówić któryś z psalmów pokutnych lub psalm 91(90) „Qui habitat in adiutorio”⁵³. Sam obrzęd zaś jest identyczny jak poprzednio omówiony, ale bez części fakultatywnej. Obejmuje te same wersety, ale tylko trzy z omówionych wyżej modlitw: „Deus cui proprium est misereri; Deus infirmitatis humanae singulare praesidium; „Concede hunc famulum tuum, quaesumus” oraz

⁵⁰ Rit Wl 1633 s. 68-84[!] - jest to błąd w paginacji; Rit Kr 1743 s. 54-55; Rit Połock 1802 s. 55-57.

⁵¹ Rit Culmense 1850 s. 121-129; Rit Wl 1872 s. 138; Rit Wl 1903 s. 125-126.

⁵² „Haec et his similia, poterit prudens sacerdos vulgari vel latino sermone, pro personae captu morienti suggerere” (Rit Tor 1691 s. 56; Rit Wl 1872 s. 138 oraz wiele innych edycji).

⁵³ „Quo officio praestito, antequam discedat, dicere poterit psalmum aliquem ex poenitentia-libus, vel psalmum” (Rit Kr 1743 s. 56).

cytowanego błogosławieństwa „Et Benedictio Dei omnipotentis”⁵⁴. Końcowa rubryka poleca kapłanowi pozostawić choremu wodę święconą i krzyż, jeśli go nie ma, aby mógł na niego często spoglądać i pobożnie go obejmować. Ma też upomnieć domowników, że jeśli zacznie się agonia, mają natychmiast powiadomić proboszcza, aby mógł umierającego wspierać. Jeśli natomiast śmierć nastąpi zanim przybędzie, ma duszę zmarłego polecać Bogu⁵⁵. Zamieszczane jeszcze, w niektórych rytuałach, pod nagłówkiem stronicowym „De visitatione et cura infirmorum”, pouczenia i modlitwy w języku polskim⁵⁶ domagają się szerszego omówienia w odrębnym artykule.

Zalecenia, aby kapłan częściej odwiedzał chorego i był do tego dobrze przygotowany, znalazły swój wyraz w specjalnych modlitewnikach. Niektóre z nich podają gotowe katechezy oraz przewidują szereg kolejnych odwiedzin duszpasterskich. Zawierają również gotowe formuły modlitewne i rachunek sumienia. I choć liczba ich była zróżnicowana, zawsze jednak podkreślały przygotowanie do przyjęcia sakramentów świętych oraz dobre przygotowanie do śmierci⁵⁷. Źródła te czekają nadal na swego badacza i wymagają osobnego opracowania.

⁵⁴ Rit Kr 1743 s. 56-57; Rit Połock 1802 s. 58-59. Podobnie jest w pozostałych edycjach rytuałów skróconych.

⁵⁵ „Denique aquam benedictam et cruce[m] coram eo relinquat, si non habet, ut eam frequenter aspiciat, et pro sua devotione osculetur et amplectatur. Admoneat domesticos, ut si morbus ingruvescat, et agonizet; statim parochum accersant, ut morientem adiuvet: sed si mors immineat priusquam discedat, sacerdos animam Deo rite commendabit” (Rit Kr 1743 s. 58).

⁵⁶ Por. Rit War 1806 s. 152-162; Rit War 1847 s. 234-248.

⁵⁷ Por. *Śmierć świętobliwa człowieka chrześcijańskiego. Książeczka wszelkiemu stanu ludziom dziwnie potrzebna y pożyteczna iednego kapłana Societatis Jesu. Za pozwoleniem Starszych wydana. A Potym z łacińskiego na polski ięzyk, od iednego katolika [!] prawdziwego, a na ostatni koniec dobrze oglądającego się przetłumaczona y do druku nowo podana. Roku 1685. W Wilnie w Drukarni Akademickiey Societatis Jesu; Wyprawa w drogę wieczności dusz ludzkich pasterzom pogotowiu. Z dozwole[n]iem starszych roku 1691 w Warszawie w drukarni Collegium Scholarum Piarum; Wyprawa duszy na drogę wieczności albo affekta do Boga strzeliste przez czułych o zbawienie dusz pasterzow chorym czynione a na parafie całej Archi-Dycecyzi Gnieźnieńskiej z obowiązkiem odprawiania, albo zakupienia iedney Mszy Świętej na intencyą autora rozdane. Za dozwole[n]iem Zwierzchności Duchowney do druku podane roku pańskiego 1779 w Łowiczu w Druakrni J. O. Xcia JMci Prymasa Arcy-Biskupa Gnieźnieńskiego; Przygotowanie chorych na dobrą śmierć. Cum permissu superiorum. W Wroclawiu, nakładem drukarni Kreuzero-Schozowey na piaseczney ulicy pod Nro 1594. roku 1813; Książka do nabożeństwa dla wszystkich katolików szczególnie zaś dla wygody katolików Archidycecyzi Gnieźnieńskiej i Poznańskiej ułożona z polecenia J. W. Arcy-Biskupa Dunin. B.m. [1860?] s. 629-678.*

THE LITURGY OF VISITING THE SICK
IN THE LIGHT OF THE POST-TRIDENTINE LITURGICAL BOOKS
IN POLAND (1631-1964)

S u m m a r y

The liturgy *De visitatione et cura infirmorum* was drawn from the Roman ritual. It is quoted in the Polish edition of the ritual and remained unchanged in the following editions. Only the legal and pastoral indications placed under the ritual have undergone some modifications. The translation of the liturgical texts into mother tongues was first printed in the Chełm ritual of 1850. We find a new description of this rite in Polish in the Katowice book *De cura infirmorum* of 1964. It consists of five short rites on the basis of the hitherto Roman pattern. What has been added is some pious sighs (35) for the use of the sick, which are taken from the Bible and liturgy, and other prayers. In Poland an abbreviated edition of the ritual (1633) was also known. This edition contained the rite *De visitatione infirmorum*. It constituted a compilation *Modus juvandi morientes* and the rite of visiting the sick which has been described above. We do find the Polish text as early as in the Chełm editions (1850) and the Vilnius editions (1872), yet it is the Krakow edition (1892) and the new Katowice editions of the rite (1927) which go back to a full latinization of the rites under study.

Translated by Jan Kłós